

Skjemainformasjon

Skjema	Norges dokumentarv - nominasjonsskjema
Referanse	1009604
Innsendt	10.06.2020 18.03.36

Sammendrag

Sammendrag

Tittel på dokument(er)/arkiv(er) som nomineres

Bergens likbrendingsforening og Norges første krematorium

Sammendrag (maks 3000 tegn)

Til alle tider og i alle samfunn har spørsmålet om hvordan man håndterer sine døde vært ett av de alvorligste. Det omfatter så mye av følelser og praktiske ting. Hvordan ta avskjed, hvordan plassere bort det døde legemet, seremonier, tanker om etterliv, utforming og plassering av gravplasser, minnesmerker. Etter kristendommens gjennombrudd i Europa var jordfestelser nærmest enerådende i mange hundre år. Med den industrielle revolusjon, den økende urbaniseringen og befolkningsveksten i andre halvdel av 1800-tallet kom en økende oppmerksomhet på arealbruk, sunnhetsforhold, smittefare og forurensning fra gravplasser med utilstrekkelig jordsmonn. Rådende tankemønstre lot seg også lettere løsrive fra kirkens lære. I flere land ble dette rene kulturkamper mellom pådrivere for kremasjon, som ofte var den vitenskapelige og kulturelle eliten blant borgerskapet mot motkreftene som ble representert av kirken, særlig den katolske. Saken oppsto først i Italia, England og Tyskland.

I Norge ble bl.a. Bergens Likbrenningsforening en kraftfull representant for endring av tillatte begravelsesmetoder fra 1890 av. Foreningen tilrettela for kremasjoner av nordmenn før dette ble tillatt gjennom loven av 1898 ved å arrangere frakt til krematoriet i Göteborg for sine avdøde medlemmer. Samtidig arbeidet den frem krematoriet i Møllendal som sto ferdig i 1907. Foreningens formann, arkitekt Schak Bull, ble også formann i byggekomiteen for krematoriet, som ikke bare var det første i Norge, men også det første - og i flere år - det eneste i Skandinavia som var kommunalt eid og drevet, og der kremasjoner var gratis for alle.

Bergens likbrendingsforening var preget av det liberale, vitenskapelige og kunstneriske borgerskap i Bergen, med bl.a. Gerhard Armauer Hansen, Klaus Hansen og ikke minst Edvard og Nina Grieg som fremtredende medlemmer. På listen finnes vi også Ragnvald Paulsson, redaktør, forlegger og forgrunnsfigur i Arbeiderpartiet på 1890-tallet. Det er påpekt at motsetningene omkring dette spørsmålet var mindre i Bergen enn i en del andre byer, bl.a. var biskopen i Bergen ikke negativ til kremasjon, som f.eks. hans kolleger i Trondheim og Hamar.

I dag er kremasjon en gjengs og stadig vanligere begravelsesform. Det meldes at kremasjonsprosenten de siste årene har økt med 1-2 prosentpoeng pr år, og var i 2019 44%. I byene ligger tallet mellom 70 og 80 %, med Bærum høyest på 80%.

Det har fått store konsekvenser for byenes arealbruk, befolkningens ritualer og omgangsformer og den almene helsetilstanden. Det er ingen tvil om at det initiativ som i første omgang resulterte i Møllendal krematorium i 1907 vel hundre år etter har bidratt til en transformasjon av det norske samfunnet.

Det er ikke mye papir igjen etter denne virksomhetens begynnelse. Vi nominerer Bergens likbrenningsforenings tilkjendegivelsesskjema, byggekomiteens arkiv vedr krematoriet på Møllendal samt de to første kremasjonsprotokollene fra Møllendal til opptak i Norges dokumentarv.

Opplysninger om søker

Opplysninger om søker

Navn på søker	Bergen byarkiv
Søkers tilknytning til den nominerte dokumentarven	Eier

Kontaktperson(er)

Navn	Ragnhild Botheim
Stilling	Avdelingsleder
E-postadresse	ragnhild.botheim@bergen.kommune.no
Telefonnummer	48279319

Navn	Jan Tore Helle
Stilling	Byarkivar
E-postadresse	Jan.Helle@bergen.kommune.no
Telefonnummer	92203456

Fullmaktserklæring

Jeg bekrefter at jeg har fullmakt til å nominere dokumentarven som beskrives i dette nominasjonsskjemaet til Norges dokumentarv

Navn	Ragnhild Botheim
Stilling	Avdelingsleder
Institusjon	Bergen byarkiv

Identifikasjon og beskrivelse

Identifikasjon og beskrivelse av dokumentarven

Nøyaktig tittel på dokumentarven, omfang, datering (ytterår) og navn på institusjon/organisasjon som skal stå på et eventuelt diplom

Bergen Byarkiv:

BBA A-3062 Bergens likbrendingsforening 1893-1914

BBA A-3942 Byggekomiteen for Møllendal krematorium 1905-1907

BBA A-0513/Fg/1 Bergen kommune. Byarkitekten. Møllendals krematorium. Ca 1902-1907

Gravplassmyndigheten i Bergen:

2 Kremasjonsprotokoller for Møllendal krematorium (nr 23 og 25) 1907-1928 og 1928-1970)

Arkivsakene etter Bergens likbrendingsforening består av 59 utfylte 'Tilkjendegivelser om kremasjon', erklæringer om at underskriveren som sin siste vilje ønsker kremasjon. Erklæringen finnes i ulike versjoner, den eldste, fra tidlig 1890-tall, lyder: «Jeg Undertegnede ..... erklærer hermed som min sidste Vilje, at mit Lig efter Døden skal underkastes Ligbrænding i det Crematorium, som Bergens Ligbrændingsforening maatte finde hensigtsmæssigst hertil. Jeg paalægger mine Efterladte ubetinget strax efter min Død at gjøre Anmeldelse herom til Foreningen, forat denne i betimelig Tid kan foretage de handlinger, som udkræves forat erhverve Autoriteternes Tilladelse til Udførelse af Ligbrændingen. Alle Udgifter, som Ligbrændingen maatte medføre, bliver at udrede af mit Bo. »

Så følger dato, underskrift, stilling og bopel.

Nederst står:

"At ..... egenhændig og i Besiddelse af sin fulde Aandskraft har underskrevet ovenstaaende Tilkjendegivelse attesteres herved"

Deretter følger dato, to signaturer med angivelse av stilling og bopel.

For noen av de eldste skjemaene er det på baksiden et 'Cirkulære' med utførlig angivelse av prosedyre og prisliste for sending av liket til krematoriet i Göteborg. (Se vedlagte avfotografering)

Teksten her bærer preg av at den er forfattet før likbrendingsloven av 1898 og før krematoriet i Møllendal ble åpnet i 1907. Fra 1908 av har erklæringen en enklere form:

«Jeg undertegnede .... erklærer herved som min sidste Vilje, at mit Lig efter Døden skal underkastes Ligbrænding.» Deretter signaturer og bevitnelser som før. Også dette skjemaet har en baksidetekst, denne påpeker at loven krever en undertegnet erklæring, og opplyser at «Ligbrænding koster intet for Byens Indvaanere. Udenbys betaler kr. 30.00.»

Arkivsakene etter Byggekomiteen for Møllendals krematorium består av byggekomiteens protokoll 30.09.1906 - 27.06.1907, samt korrespondanse, anbudsdokumenter og tegninger vedr. selve byggingen. Her er detaljerte opplysninger om selve bygget, ovnen og hydraulisk heisanretning. Leveranser fra Norge og Tyskland.

Kremasjonsprotokollene. Her er valgt ut de to første av en lang rekke protokoller som går helt opp til i dag. De nominerte protokollene dekker i utgangspunktet tidsrommene 1907-1928 og 1928-1970. De inneholder følgende kolonner i trykte skjema: Aar, Løbe-Nr / Bestillingstid, Maaned, Dato / Navn / Alder / Stilling / Naar fandt Ligbrændingen sted / Hvor hensattes asken / Anmærkning.

Alle protokoller vedr. begravelser har i de to sistnevnte kolonnene oppdaterte opplysninger om nye urner som er satt ned i samme gravsted. De kan derfor ha innførsler helt opp til vår tid. Det vurderes nytt digitalt system som vil muliggjøre avlevering av protokollene til Bergen byarkiv.

Til sammen ca 0,2 hyllemeter.

De nominerte dokumentene representerer dermed:

- 1) Initiativer og formelle handlinger som ledet frem til ordninger for offentlig kremasjon i Norge
- 2) byggingen av landets første krematorium inkl. tekniske detaljer
- 3) dokumentasjon av den faktiske kremasjonshandlingen og de mennesker som ble kremert de første tiårene og hvor de ble gravlagt.

Visuell dokumentasjon

- Vedlegg_Norges_dok_arv.doc
- Nina_Grieg.pdf

Kataloginformasjon/arkivbeskrivelse/arkivreferanse

Proveniensi (opprinnelse)

Arkivmaterialet etter Bergens likbrendingsforening ble avlevert til Bergen Byarkiv i 2001 av Betty Bull Sæverås, barnebarn av arkitekt Schak Bull (Aks 2001/013). Det ble funnet blant rester av hennes farfars arkiv, og avlevert sammen med disse.

Materialet vedr bygging av Møllendal krematorium er kommet til byarkivet gjennom avlevering fra den kommunale etaten Byarkitekten i Bergen.

Kremasjonsprotokollene er pt ikke avlevert til byarkivet, men oppbevares ennå hos Gravplassmyndigheten i Bergen.

Bibliografi

Lov om Ligbrænding. 11. Juni 1898 nr. 3

Oth. Prp No 8 1898, bilag 5 og 6

Pedersen, Svein Henrik: Mellom tradisjon og modernitet. Kremasjonsbevegelsen og de første norske krematoriene. I: Fortidsminneforeningens årbok 2014 s. 45-62.

Sandberg, Sigurd: Bergens Ligbrændingsforening og den moderne kremasjonsbevegelsens suksess. I Gamle Bergen Årbok 2006, s.64-79.

<https://www.bergenbyarkiv.no/oppslagsverket/2002/06/11/kremasjon/>

<https://medisinskhistoriebergen.wordpress.com/2015/08/14/bergen-ligbrendingsforening/>

www.gravplassen.no/kremasjonsstatistikk

<https://no.wikipedia.org/wiki/Krematorium>

Støtteerklæringer

Sigurd Sandmo, tidl. direktør for Lepramuseet og Troidhaugen. Nå samlingsleder ved Det kongelige Hoff.
Sigurd.sandmo@gmail.com

Støtteerklæring

- [Vedlegg_Norges_dok_arv.doc](#)
- [Nina_Grieg.pdf](#)

Juridiske forhold

Juridiske forhold

Hvem eier dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn	Bergen byarkiv
Adresse	Kalfarveien 82
Telefon	55566283
E-post	post.byarkivet@bergen.kommune.no

Hvem forvalter dokumentarven? Oppgi navn og kontaktinformasjon.

Navn	Bergen byarkiv
Adresse	Kalfarveien 82
Telefon	55566283
E-post	post.byarkivet@bergen.kommune.no

Tilgang

Vil det være faktorer som begrenser offentlig tilgang til dokumentene? Beskriv dem i så fall nedenfor.

Nei.

Opphavsrett

Beskriv den opphavsrettslige statusen til dokumentarven.

Ingen.

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Vurdering opp mot utvelgelseskriteriene

Autentisitet

Proveniensen er ubrutt, og det er ingen tvil om dokumentenes ekthet.

Nasjonal betydning

Holdningen til begravelse er en av de faktorene som har endret det norske samfunnet i betydelig grad de siste hundre år. I førkristen tid var likbrenning en av flere vanlige måter å behandle avdøde personer. Fra innføringen av kristendommen og frem til slutten av 1800-tallet var kirkens holdning til kremasjon entydig negativ, og kremasjon forbudt. I dag kremeres 44% av alle avdøde på landsbasis, og mellom 70 og 80% i byene. Prosenten er stigende med 1-2 prosentpoeng pr år. Vi kan tale om en total endring av holdning og praksis.

Fra 1860-årene vokste det frem en europeisk bevegelse som påpekte de økende problemer med jordfestelse. Plassmangel i sterkt voksende byer, sanitære forhold og smittefare, spesielt i områder med skrint jordsmonn var drivende krefter. Bevegelsen var spesielt sterk i Italia, England og Tyskland. Den ble gjerne drevet fram av toneangivende krefter i det akademiske og liberale borgerskap.

Til Norge kom bevegelsen på slutten av 1880-tallet. Bergens likbrendingsforening ble stiftet i 1890 og ble et kraftsenter i bevegelsen. Arkitekt Schak Bull ble foreningens første formann, og andre fremtredende styremedlemmer var legene Daniel Cornelius Danielsen, Gerhard Armauer Hansen og Klaus Hansen. Andre fremtredende medlemmer var Edvard og Nina Grieg.

Etter Lov om kremasjon ble vedtatt i 1898, ble foreningens fremste sak etablering av et krematorium i Bergen. Krematoriet sto ferdig i 1907, med Schak Bull, foreningens formann som arkitekt. Norges første krematorium var en realitet, tegnet inn i kjelleren av Møllendal kapell, som ble anlagt i 1874. Norges andre krematorium kom i Aker i 1909 og det tredje i Trondheim i 1918.

Møllendal krematorium var ikke bare Norges første, det var også som kommunal tjeneste i flere år Skandinavias eneste krematorium i offentlig eie og drift, der hvemsomhelst kunne bli kremert gratis. De krematoriene som ble bygget i Norge, Sverige og Danmark i årene fremover var alle private, der medlemsavgift måtte til for å få bli kremert. Det kommunale grepet i Møllendal bærer bud om en større alminneliggjøring av denne måten å forlate denne verden på.

De nominerte arkivsakene dokumenterer gjennombruddet for denne bevegelsen i Norge.

Tilleggs-kriterier

Dokumentenes nasjonale betydning må bli bekreftet gjennom ett eller flere av disse kriteriene

Tid

Dokumentene reflekterer forrige århundreskiftes opptatthet av denne problematikken, dets uttrykksmåter og prioriteringer.

Sted

Arkivsakene viser hvordan denne saken sto sterkt i det akademiske og medisinske miljøet i Bergen. Dette miljøet hadde allerede vunnet stor anseelse gjennom lepra-legene Danielsens og Armauer Hansens innsats, noe som i tillegg til en pragmatisk holdning fra kirkens side, trolig bidro til gjennomslag for kremasjonssaken nettopp her.

Mennesker

'Tilkjendegivelsene' er undertegnet i to vitners nærvær og en studie av navnene gir en indikasjon på hvilket miljø som bar denne saken frem. Kremasjonsprotokollene har også angivelse av stilling og gir også en rik dokumentasjon på i hvilken grad denne bevegelsen i utgangspunktet hadde tyngdepunkt i visse miljøer, yrkesgrupper og familier, og hvorvidt dette ble en mer utbredt praksis etterhvert.

Emne og tema

Arkivsakene fra byggekomiteen dokumenterer et kremasjonsanleggs tekniske spesifikasjoner og alternativer i denne pionertiden.

Materialet ellers dokumenter at kremasjonssaken var viktig for sterke krefter i samfunnet i denne brytningstiden. Det er et tema som har hatt stor betydning for åndsliv, byplanlegging, arealbruk, helseforhold og kultur i tiden som har fulgt etter. Etter som urbanisering fortsetter og fortetting blir et stadig mer dominerende premiss virker det utenkelig at trenden mot større andel av kremasjoner skulle snu.

Form og stil

Tilkjendegivelsenes utforming og oppsett vitner om at dette er alvorlige og svært formelle spørsmål. Dette skal være legalt gyldige og bindende dokumenter med virkning ut over undertegnerens levetid, samme status som et testamente. En sammenholdning av lovteksten fra 1898 med erklæringsformularet fra 1893 viser at erklæringene holder seg innen de rammene den fremtidige loven kom til å sette.

Sosial, åndelig eller kulturell verdi

Overgangen fra begravelse til bisettelse medfører endringer i holdninger til og praktisk gjennomføring av en avskjedsseremoni. En begravelse er eller avsluttes utendørs i allslags vær og definerer rammer for hva som kan foregå og også hvem som kan delta og hvordan. Det at en bisettelse foregår helt innendørs legger andre rammer for levende og innspilt musikk, dekorasjon, deltakelse fra familie og andre, universell utforming osv.

Utfyllende opplysninger

Utfyllende opplysninger

Sjeldenhet

Forslagsstiller kjenner ikke til at lignende materiale som tilkjendegivelse skjemaene finnes andre steder.

Integritet

Det er ingenting som tyder på at dokumentenes integritet er brutt.

Representativitet

Bergens likbrenningsforenings arkiv består kun av 59 Tilkjendegivelser om kremasjon. Vi kjenner ikke til at det er bevart andre dokumenttyper fra foreningens virksomhet. Vi har ingen forhandlingsprotokoller, kopibøker, korrespondanse eller regnskap. Vi kjenner heller ikke til at det er bevart denne type materiale andre steder i landet. Søk på Arkivportalen viser at Norsk Kremasjons Forenings arkiv er bevart på Riksarkivet, men har stort sett materiale fra senere tidsrom, og neppe erklæringer av denne typen. Vi er av den oppfatning at nettopp denne dokumenttypen representerer et uhyre sterkt og personlig signal som kan ha vært utslagsgivende for det vellykkede resultatet i Bergen. Vi mener derfor at det nominerte materialet representerer denne bevegelsen så godt som det i dag lar seg gjøre.

Materialet vedr. byggingen av Møllendal krematorium viser en gjengs offentlig byggeprosess, anbudsdokumentasjon som viser tekniske spesifikasjoner for flere ovnstyper og hydrauliske heisanordninger fra leverandører i dette begynnende markedet.

Konsultasjon og samtykke

Konsultasjon og samtykke

Har dokumentarvens eier(e) og forvalter(e) blitt orientert om og godkjent nominasjonen?

Ja

Vurdering av risiko

Vurdering av risiko

Gi en beskrivelse av i hvor stor grad den nominerte dokumentarven er truet.

Vi anser ikke at disse dokumentene i byarkivet er truet på noen måte.

Protokollene hos Gravferdsmyndigheten oppbevares p.t. i kontorlokaler, overføring til Byarkivet er under vurdering. Byarkivet har jevnlig kontakt med arkivskaper, og har hatt protokollene til faglig oversyn og konservering.

Bevaringsplan

Bevaringsplan

Inngår dokumentarven i en bevaringsplan?

Nei

Hvis ja, last opp et sammendrag av bevaringsplanen. Hvis nei, last opp opplysninger om de nåværende bevaringsforholdene og forvaltningen av dokumentarven.

Vedlegg

- Vedlegg_Norges_dok_arv.doc
- Nina_Grieg.pdf

Resultat og tilleggsinformasjon

Resultatet av nominasjonen og ev. tilleggsinformasjon

Hva ønsker din institusjon å oppnå ved å få dokumenter innskrevet i Norges dokumentarv? Kom med eventuell tilleggsinformasjon som støtter en innskriving i Norges dokumentarv.

Kremasjonssaken er et eksempel på at en sak som etter hvert blir stor og omfatter hele samfunnet på en eller annen måte, kan starte som individuelle og svært private handlinger fra enkeltpersoner. I dette tilfellet ved at initiativtakerne setter sitt eget døde legeme som innsats for sakens suksess.

Det er tankevekkende å betrakte disse 59 'tilkjendegivelsene' eller erklæringene, dristige handlinger fra engasjerte enkeltpersoner, og se hvilke konsekvenser de har hatt for det norske samfunnet. Det var slik det startet.

Slik er de et eksempel på at dokumenter spiller en rolle for samfunnsutviklingen, og at dokumentasjon - også av tilsynelatende små og private saker - er viktig.